

**РЕАЛІЗАЦІЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ ОСОБАМИ З ІНВАЛІДНІСТЮ:
АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ****EXERCISE OF ELECTORAL RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES:
ANALYSIS OF ORGANIZATIONAL AND LEGAL SUPPORT**

**Потіп М.М., д.ю.н., професор,
професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0001-6861-8251**

У статті досліджено стан реалізації виборчих прав осіб з інвалідністю, виокремлення основних проблем їх захисту, а також окреслення шляхів подолання деяких недоліків організаційно-правового характеру забезпечення виборів в сучасних умовах. Виявлено, що основними перешкодами для осіб з інвалідністю при реалізації своїх виборчих прав у післявоєнних виборах можуть стати: недоступність транспорту, який забезпечує приїзд до виборчих дільниць; розташування виборчих дільниць у приміщеннях, що не пристосовані до потреб маломобільних осіб; обмежений доступ до виборчої інформації, особливо для людей з порушеннями слуху та зору; недостатній рівень володіння навичками комунікації членів виборчих комісій з особами з інвалідністю; відсутність на виборчих дільницях розумним пристосуванням (допоміжними засобами) для голосування людьми з порушенням зору; недостатнє правове регулювання застосування інформаційних технологій при проведенні процедури голосування; відсутність альтернативи провести голосування для осіб з вадами зору інакше як через використання сторонньої допомоги; відсутність норм, що передбачають міру відповідальності у випадку дискримінації виборців за будь-якими ознаками; відсутність обґрунтувань фінансових розрахунків, необхідних для облаштування приміщень для виборів та розробки допоміжних засобів для осіб з інвалідністю; відсутність деталізованих роз'яснень ЦВК щодо використання розумних пристосувань для реалізації виборчого права особами з інвалідністю; перепони у доступі до правосуддя людям з інвалідністю при захисті своїх виборчих прав. З'ясовано, що національні суди та ЄСПЛ стають на захист виборчих прав громадян з інвалідністю, підкреслюючи обов'язок органів публічної влади вчинити всі необхідні заходи, спрямовані на реалізацію виборчих прав цієї категорії громадян. Обґрунтовано, що після припинення дії правового режиму воєнного стану будівництво та обладнання приміщень для проведення виборів є найбільш затратним з фінансової точки зору і довготривалим процесом. Проте саме наявність таких будівель максимально забезпечує право людей з інвалідністю на участь у виборах із дотриманням таких ключових принципів їх проведення як особисте та таємне голосування.

Ключові слова: виборче право, особи з інвалідністю, конституційні гарантії, судовий захист, нормативно-правове регулювання, публічно-управлінські відносини, публічна адміністрація, правовідносини, вирішення правових спорів, захист прав, суб'єктивні права.

The article examines the state of implementation of electoral rights of persons with disabilities, identifies the main problems of their protection, and outlines ways to overcome some shortcomings of the organizational and legal nature of ensuring elections in modern conditions. It was found that the main obstacles for persons with disabilities in the implementation of their electoral rights in post-war elections may be: unavailability of transport that provides access to polling stations; location of polling stations in premises that are not adapted to the needs of people with limited mobility; limited access to electoral information, especially for people with hearing and vision impairments; insufficient level of communication skills of members of election commissions with persons with disabilities; lack of reasonable adaptations (assistive devices) for voting by people with visual impairments at polling stations; insufficient legal regulation of the use of information technologies during the voting procedure; lack of an alternative to voting for persons with visual impairments other than through the use of third-party assistance; lack of norms providing for a measure of responsibility in case of discrimination against voters on any grounds; lack of justifications for financial calculations necessary for the arrangement of premises for elections and the development of assistive devices for persons with disabilities; lack of detailed explanations by the CEC regarding the use of reasonable accommodations for the exercise of the right to vote by persons with disabilities; obstacles in access to justice for persons with disabilities in protecting their electoral rights. It was found out that national courts and the ECHR stand in defense of the electoral rights of citizens with disabilities, emphasizing the obligation of public authorities to take all necessary measures aimed at the implementation of the electoral rights of this category of citizens. It was substantiated that after the termination of the legal regime of martial law, the construction and equipment of premises for holding elections is the most costly from a financial point of view and a long-term process. However, it is the presence of such buildings that maximally ensures the right of persons with disabilities to participate in elections with compliance with such key principles of their conduct as personal and secret voting.

Key words: electoral law, persons with disabilities, constitutional guarantees, judicial protection, regulatory and legal regulation, public-administrative relations, public administration, legal relations, resolution of legal disputes, protection of rights, subjective rights.

Постановка проблеми. Внаслідок повномасштабної війни в Україні спостерігається стрімке зростання рівня інвалідності серед населення, що набуває загрозливого масштабу для суспільства. Упродовж 2022–2023 років у системі електронної охорони здоров'я було зареєстровано понад 47 тисяч осіб, які втратили одну або кілька кінцівок. Втім, за експертними оцінками, фактична кількість ампутацій значно перевищує офіційні дані. Через бойові дії та терористичні атаки все більше громадян зазнають важких травм і набувають інвалідності. Існуюча тенденція свідчить про подальше зростання кількості людей з інвалідністю в найближчій перспективі [1].

При цьому згідно з даними Державної служби статистики, станом на 1 січня 2023 року в Україні було понад 2,7 млн осіб з інвалідністю, що становить 6,6% від загальної чисельності населення [2; 3].

Також доступність і безбар'єрність участі в політичному житті стосується не тільки людей з інвалідністю,

а й маломобільних груп населення. До них відносяться вагітні жінки, люди з тимчасовими порушеннями здоров'я, дорослі з дітьми на дитячих візках, люди похилого віку. За деякими підрахунками кількість осіб цієї групи може сягати до 40 % виборців. Недотримання виборчих прав цих категорій громадян здатне істотно вплинути і на явку населення на голосування [4].

Н.В. Камінська зазначає, що на останніх виборах 2020 року до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини надійшло 288 повідомлень з питань реалізації конституційного права вільно обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, гарантованого статтями 38, 71 Конституції України. Зокрема, громадяни повідомляли Уповноваженого про порушення права на доступність виборчих дільниць для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення [5, с. 29].

Враховуючи складні обставини післявоєнних виборів, на які звертає увагу І.П. Андрушко [6, с. 44-45], що

пов'язані у тому числі із безпековим фактором, слід привертати увагу громадськості до якісної підготовки виборчих дільниць, інформаційних матеріалів, бюлетенів для голосування з врахування потреб людей з інвалідністю та маломобільних громадян.

Стан наукової розробки проблеми. Теоретичні та прикладні аспекти реалізації і захисту виборчих прав окремих категорій громадян та людей з інвалідністю у своїх публікаціях розглядали Андрушко І.П., Камінська Н.В., Сачук Ю., Текучова І. та інші вчені. Певну увагу почали приділяти дослідники питанням захисту виборчих прав цієї категорії осіб дослідники після проведених виборів у 2019 році, але нова хвиля цих досліджень вже присвячена післявоєнним виборам. З урахуванням різноманіття складних питань, пов'язаних із відновленням країни після війни, потребують вивчення теоретичні аспекти та узагальнення судової практики щодо реалізації і захисту виборчих прав людей з обмеженими можливостями.

Метою статті є аналіз стану реалізації виборчих прав осіб з інвалідністю, виокремлення основних проблем їх захисту, а також окреслення шляхів подолання деяких недоліків організаційно-правового характеру забезпечення виборів в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Люди з інвалідністю мають таке саме зацікавлення у реалізації політичних прав, як і всі інші громадяни. Це — базове положення, яке слід враховувати при формуванні політики, водночас не ігноруючи їхні додаткові потреби, наголошують правозахисники. Кожна особа повинна мати реальну та ефективну можливість брати участь у виборчих процесах на рівних умовах, без будь-якої форми дискримінації. Відтак, громадяни з різними формами інвалідності мають право не лише голосувати, але також бути членами виборчих комісій будь-якого рівня, представляти кандидатів, висувати власні кандидатури на виборах. Жодна особа з інвалідністю не може бути позбавлена або обмежена у реалізації своїх виборчих прав [7]. Цей підхід підтримується низкою міжнародних документів, які наголошують на важливості забезпечення доступності політичного життя для всіх членів суспільства.

Конституція України та Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю гарантують рівні права, можливості та обов'язки всім громадянам щодо участі у виборчих і політичних процесах. Однак на практиці особам з інвалідністю часто доводиться долати суттєві бар'єри для реалізації свого виборчого права. Серед основних перешкод: 1) недоступність транспорту, який забезпечує приїзд до виборчих дільниць; 2) розташування виборчих дільниць у приміщеннях, що не пристосовані до потреб маломобільних осіб; 3) обмежений доступ до виборчої інформації, особливо для людей з порушеннями слуху та зору (наприклад, відсутність сурдоперекладу або текстів шрифтом Брайля). Усі ці чинники суттєво ускладнюють або навіть унеможливають повноцінну участь людей з інвалідністю у виборчому процесі, незважаючи на формальні юридичні гарантії [8]. Серед зазначених перешкод найскладніше подолати непристосованість приміщень для голосування маломобільних груп населення.

Результати моніторингу, що були проведені деякими громадськими організаціями свідчать, що станом на липень-серпень 2020 року лише 15 із 500 дільниць, які потрапили у вибірку, були повністю доступними (відповідали вимогам доступності для маломобільних груп населення). 281 виборча дільниця виявилася малодоступною, 204 — недоступними. А проведене з 5 вересня до 7 жовтня 2024 року Київським міжнародним інститутом соціології дослідження, щодо забезпечення виборчих прав вразливих груп на післявоєнних виборах продемонструвало, що 41,4% респондентів вважають, що для осіб з інвалідністю існує найбільше перешкод з точки зору реалізації активного виборчого права (права голосу) на

післявоєнних виборах. Серед основних перешкод для голосування виборців з інвалідністю 81% респондентів назвали архітектурні перешкоди на шляху до приміщень для голосування та виборчих комісій (відсутність доступного транспорту, спусків та пандусів на вулиці, звукових світлофорів тощо). 80,9% опитаних виокремили архітектурні перешкоди доступу до приміщення для голосування (відсутність пандусів, ліфтів тощо) [9].

Відповідно до Виборчого кодексу України усі виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад повинні до 1 січня 2025 року забезпечити доступність для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення приміщень, що надаються дільничним виборчим комісіям звичайних виборчих дільниць для організації їх роботи та проведення голосування [10]. Вимоги до доступності таких приміщень визначені у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження критеріїв доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення приміщень, що надаються дільничним виборчим комісіям звичайних виборчих дільниць для організації їх роботи та проведення голосування» [11].

Зазначена невизначеність Виборчого кодексу України в аспекті необхідності забезпечити виборчі дільниці розумним пристосуванням (допоміжними засобами) для голосування людьми з порушенням зору була визначена у Постанові Касаційного адміністративного суду від 25.07.2024 року по справі №640/11812/21. Позивач, аналітик Української Гельсінської спілки з прав людини Богдан Мойса, який є людиною з інвалідністю по зору (І група), зауважив, що на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року він, з огляду на свій стан здоров'я, не зміг особисто реалізувати своє право обирати, а єдиною альтернативою, яку йому запропонували члени відповідної дільничної виборчої комісії, залишалося скористатися допомогою сторонніх осіб. Верховний Суд постановив, що для реалізації своїх повноважень щодо забезпечення розумним пристосуванням ЦВК повинна була визначити: які саме засоби, корективи чи модифікації могли б забезпечити особисте самостійне голосування зазначеної категорії виборців; проаналізувати кожен з них і визначити, чи відповідають вони вимогам пропорційності і виправданого тягаря. ЦВК повинна була не тільки теоретично оцінити можливість використання певних пристосувань під час розгляду цієї справи, а й практично довести, що всі доступні допоміжні засоби для осіб з порушенням зору були ретельно нею досліджені, і що жоден з них, на підставі фактів, не може бути впроваджений без непропорційного або неприйнятного тягаря. При цьому фінансова неспроможність держави повинна бути обґрунтована відповідними розрахунками із розкриттям кожного чинника такого розрахунку. Однак ЦВК не виконала свого обов'язку, не визначила переліку всіх доступних допоміжних засобів для самостійного голосування осіб з порушенням зору та не довела неможливості їхнього використання». Також Суд підкреслив важливість створення інклюзивних виборів, де всі громадяни, включаючи тих, хто має порушення здоров'я, можуть реалізувати своє право голосу без будь-яких перешкод. Забезпечення розумними пристосуваннями у порядку та випадках, визначених ЦВК, є ключовим елементом для досягнення цієї мети і гарантує, що процес голосування є рівним та доступним для всіх громадян [12].

Згідно із Конституції України (ч. 4 ст. 55) визначено, що у разі вичерпання всіх національних форм захисту порушеного права є допустимим та прийнятним звернення до міжнародних правозахисних інституцій задля забезпечення реалізації відновлювальної та компенсаторної функцій права [13]. Оскільки перешкоди при реалізації своїх виборчих права зустрічають виборці з обмеженими можливостями в усьому світі, то відповідні справи містить практика Європейського суду з прав людини. Наприклад, що стосується здійснення права голосу, то у справі

«Топлак і Мрак проти Словенії» (Toplak and Mrak v. Slovenia), 2021 (§§ 94-96), другий заявник, який мав інвалідність, голосував, але скаржився, що не міг голосувати на рівних умовах з іншими через практичні перешкоди, з якими зіткнувся на своїй виборчій дільниці, і через нездатність розумно відреагувати на його потреби. Проте він мав право висловити будь-які занепокоєння, які він міг мати щодо задоволення своїх потреб, компетентним виборчим органам, які раніше конструктивно реагували на його запити. Якби він вважав, що став жертвою дискримінації під час здійснення свого виборчого права, він міг би подати позов про компенсацію згідно з положенням, яке було спеціально розроблено для боротьби з дискримінацією та яке не викликало жодної двозначності, яка перш за все поставила би під сумнів ефективність засобу правового захисту. За обставин цієї справи засіб правового захисту, здатний забезпечити достатнє відшкодування у вигляді компенсації, відповідав би критеріям статті 13. Таким чином, Суд постановив, що не було порушення статті 13 Конвенції разом зі статтею 14 Конвенції та статтею 3 Протоколу № 1 [14, с. 73]. Наведений приклад демонструє тісний зв'язок стану здоров'я виборця із засадами недопущення дискримінації за будь-якими ознаками. Проте питання компенсації неможливості проголосувати на виборах особам з обмеженими можливостями не вирішує питання реалізації самого виборчого права. Про що зазначено у наступному прикладі рішення ЄСПЛ.

У іншій справі Toplak and Mrak v. Slovenia, 2021 (§§ 88-91), Суд встановив порушення статті 13 у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 12 через відсутність ефективного засобу правового захисту для скарг, поданих заявниками з інвалідністю про практичні перешкоди доступу до виборчої дільниці та вільної реалізації ними права на таємне голосування на національному референдумі. Жоден із доступних засобів правового захисту не дозволив би їм отримати будь-яку компенсацію за стверджуване порушення. Беручи до уваги відсутність будь-якого засобу правового захисту з превентивним ефектом, дія, єдиною метою якої було встановлення факту порушення без можливості вимагати відшкодування, вважатиметься неадекватним засобом правового захисту [14, с. 73].

Водночас варто відзначити позитивні новації, закріплені у Виборчому кодексі України, які спрямовані на забезпечення реалізації виборчих прав осіб з інвалідністю. Зокрема, передбачено, що виборці, у тому числі з порушеннями зору та слуху, повинні мати доступ до повної, об'єктивної та неупередженої інформації, необхідної для усвідомленого та вільного вибору. Центральна виборча комісія визначає порядок і обсяг такої інформації (ст. 47 ВКУ) [15]. Крім того, відповідно до статті 53 ВКУ, усі матеріали передвиборної агітації, що поширюються через електронні (аудіовізуальні) ЗМІ, мають бути супроводжені титруванням та/або перекладом українською жестовою мовою, з урахуванням стандартів, затверджених Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення. Це положення спрямоване на забезпечення доступності інформації для осіб із порушеннями слуху та зору. Також, згідно з частиною 10 статті 51 ВКУ, суб'єкти виборчого процесу повинні сприяти бездискримінаційному доступу виборців до агітаційних матеріалів, зокрема шляхом: створення друкованих та аудіовізуальних матеріалів у доступних форматах; адаптації офіційних вебсайтів до вимог цифрової доступності. Додатково, дільничні виборчі комісії на всіх видах виборів зобов'язані розміщувати інформацію про порядок голосування, кандидатів, політичні партії та відповідальність за порушення виборчого законодавства з урахуванням потреб людей з інвалідністю (статті 116, 171, 246 ВКУ) [15]. Однак, попри прогресивні норми, більшість із них наразі потребують додаткового нормативного уточнення з боку Центральної виборчої комісії, зокрема щодо порядку їх реалізації на практиці.

Виборчим кодексом встановлено можливість надання заяв до Державного реєстру виборців про включення до нього, виправлення помилок у реєстрі, з використанням мережі Інтернет (ст.ст. 19 - 20-1 Закону України «Про Державний реєстр виборців» [16]). Практичне застосування цієї новели сприятиме безперешкодному доступу осіб з інвалідністю до Державного реєстру виборців на шляху забезпечення їх виборчих прав. Це нововведення істотно полегшує доступ до виборчої інформації та процедур, особливо для виборців з обмеженою мобільністю або іншими формами інвалідності, яким складно звертатися до органів ведення Реєстру особисто. Таким чином, запровадження онлайн-комунікації з Державним реєстром виборців можна вважати реальним інструментом розширення можливостей реалізації виборчих прав для широких категорій громадян. В цьому контексті слід погодитися із думкою Г.О. Блінової, щодо потреби в розробці системного підходу до регулювання інформаційних відносин органів публічної адміністрації у тому числі у сфері взаємодії із особами з обмеженими можливостями при реалізації їх прав брати участь в організації, проведенні виборів та здійсненні голосування [17, с. 148].

Законодавством також передбачено, що виборець, який не здатний самостійно пересуватися, про що є відповідна позначка в списку виборців, може письмово або особисто повідомити відповідну дільничну виборчу комісію про бажання проголосувати у приміщенні для голосування (ст. ст. 118, 174, 249 ВКУ). Новелою Виборчого кодексу також є норма, якою правом присутності на засіданнях виборчих комісій наділяються особи, які супроводжують осіб з інвалідністю, що мають право бути присутніми без дозволу чи запрошення відповідної комісії (ч. 8 ст. 36 ВКУ). Цією нормою значно розширено права та можливості осіб з інвалідністю брати участь у виборчому процесі [10]. Новелою є визначення у ст. 65 Кодексу права на оскарження до відповідної виборчої комісії рішень, дій чи бездіяльності комісії нижчого рівня у випадку незабезпечення передбачених законодавством умов для доступу виборців з інвалідністю до виборчого процесу [15].

Поряд з позитивними аспектами, Виборчий кодекс містить дискусійні норми, які потребують доопрацювання. Експерти наголошують, що серед таких недоліків слід виокремити: 1) не врегульованість питання виготовлення виборчих бюлетенів для осіб з інвалідністю з порушеннями зору; 2) питання архітектурної доступності території на шляху слідування до приміщень для голосування, виборчих комісій, санітарних вузлів, що створює значні складнощі для осіб з інвалідністю, які пересуваються на інвалідних візках та осіб з вадами зору; 3) відсутність норм, що передбачають міру відповідальності у випадку дискримінації виборців за будь-якими ознаками, а саме за незабезпечення доступності приміщень для голосування, інформаційної доступності виборчих матеріалів належних умов для голосування; 4) відсутні норма Виборчого кодексу України щодо визначення відповідальних осіб за збір, обробку та систематизацію інформації про факти обмеження чи порушення виборчих прав осіб з обмеженими можливостями, порядку передачі інформації зацікавленим особам [15].

За підсумками проведеного опитування у фокус-групах за участю людей з інвалідністю, громадських активістів та експертів у сфері політичних прав Текучова І. та Сачук Ю. сформулювали такі основні напрямки роботи у сфері забезпечення реалізації виборчих прав осіб з інвалідністю та з метою фактичної реалізації ст. 29 Конвенції про права осіб з інвалідністю: 1) усунення юридичних перешкод, що проявляється в необхідності перегляду положень про заборону голосувати громадянам, які визнані судом недієздатними; 2) забезпечення інформаційної доступності всіх виборчих процесів людям з інвалідністю на рівні з іншими; 3) забезпечення архітектурної та процедурної

доступності через усунення штучних бар'єрів фізично реалізувати своє право голосувати або бути обраним та підвищення рівня зацікавлення спільноти у політичному житті країни; 4) забезпечення доступу до правосуддя людям з інвалідністю при захисті своїх виборчих прав; 5) підвищення обізнаності про виборчі права та про важливість політичної участі як людей з інвалідністю, так і суспільства в цілому [18].

Висновки. Виявлено, що основними перешкодами для осіб з інвалідністю при реалізації своїх виборчих прав у післявоєнних виборах можуть стати: недоступність транспорту, який забезпечує приїзд до виборчих дільниць; розташування виборчих дільниць у приміщеннях, що не пристосовані до потреб маломобільних осіб; обмежений доступ до виборчої інформації, особливо для людей з порушеннями слуху та зору; недостатній рівень володіння навичками комунікації членів виборчих комісій з особами з інвалідністю; відсутність на виборчих дільницях розумним пристосуванням (допоміжними засобами) для голосування людьми з порушенням зору; недостатнє правове регулювання застосування інформаційних технологій при проведенні процедури голосування; відсутність альтернативи провести голосування для осіб з вадами зору інакше як через використання сторонньої допомоги; від-

сутність норм, що передбачають міру відповідальності у випадку дискримінації виборців за будь-якими ознаками; відсутність обґрунтувань фінансових розрахунків, необхідних для облаштування приміщень для виборів та розробки допоміжних засобів для осіб з інвалідністю; відсутність деталізованих роз'яснень ЦВК щодо використання розумних пристосувань для реалізації виборчого права особами з інвалідністю; перепони у доступі до правосуддя людям з інвалідністю при захисті своїх виборчих прав.

Під час ведення бойових дій було зруйновано багато приміщень, що використовувались для проведення виборів. Водночас, це є можливістю побудувати нові будівлі з урахуванням вимог до їх доступності для проведення виборів відповідно до потреб осіб з інвалідністю, щоб забезпечити реалізацію їх виборчих прав, а також дозволить врахувати вимоги забезпечення безпеки проведення повоєнних виборів. Отже, будівництво та обладнання приміщень для проведення виборів є найбільш затратним з фінансової точки зору і довготривалим процесом. Проте саме наявність таких будівель максимально забезпечує право людей з інвалідністю на участь у виборах із дотриманням таких ключових принципів їх проведення як особисте та таємне голосування.

ЛІТЕРАТУРА

1. МОЗ підготувало пропозиції до плану заходів в межах Ukrainian Facility від ЄС. URL: <https://moz.gov.ua/uk/moz-pidgotuvalo-propozicii-do-planu-zahodiv-v-mezhah-ukrainian-facility-vid>
2. Соціальний захист населення України у 2022 році. Державна служба статистики України. Статистичний збірник. 116 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/10/zb_szn_2022.pdf
3. Лист МОЗ від 18.10.2024 № 3.1-18/17/3623/ЗП-24/3845. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/invalidnist-u-2023-roci-otrimali-ponad-230-tis-lyudey-v-ukrajini-50460199.html>
4. Рекомендації щодо доступності та інклюзивності передвиборчих кампаній та діяльності політичних партій. Як політичним партіям стати доступнішими для виборців з інвалідністю. URL: <https://www.vplyv.org.ua/wp-content/uploads/88.pdf>
5. Камінська Н.В. Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал. 2023. Вип. 3 (12). С. 22-34. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/kaminska_n.v._problemy_realizaciy_i_zahystu_vyboryh_prav_vnutrishno_peremishchenyh_osib_2023.pdf
6. Андрушко І.П. Проблеми проведення виборів під час воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9. 2023. С. 43-45. С. 44-45/ URL: http://lsej.org.ua/9_2023/9.pdf
7. Огляд міжнародно-правового та політичного регулювання виборчих прав людей з інвалідністю. ГО «Громадський холдинг «ГРУПА ВПЛИВУ». URL: <https://www.vplyv.org.ua/archives/5089>
8. Люди з інвалідністю. Реалізація виборчих прав. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/lyudy-z-invalidnistyu-realizatsiya-vyboryh-prav>
9. Експертний погляд на ключові ризики реалізації активного та пасивного виборчого права людей з інвалідністю як вразливої групи виборців. 2024. URL: <https://www.oporua.org/vybory/ekspertniy-poglyad-na-kluchovi-riziki-realizaciyi-aktivnogo-ta-pasivnogo-viborchogo-prava-lyudey-z-invalidnistyu-yak-vrazlivoyi-grupi-viborciv-25542>
10. Виборчий кодекс України. Закон України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. URL: *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 7. № 8. № 9. ст.48
11. Про затвердження критеріїв доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення приміщень, що надаються дільничним виборчим комісіям звичайних виборчих дільниць для організації їх роботи та проведення голосування. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 962. *Урядовий кур'єр* від 22.10.2020. № 205. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/962-2020-%D0%BF>
12. Постанова від 25.07.2024 року по справі №640/11812/21 Касаційного адміністративного суду. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/120609505>
13. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.
14. Посібник зі статті 13 Європейської конвенції з прав людини. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Guide_Article%2013_ECHR_Ukrainian.pdf
15. Дотримання виборчих прав людей з інвалідністю під час виборчих кампаній 2019 року. URL: <https://www.oporua.org/vybory/dotrimannia-viborchikh-prav-liudey-z-invalidnistu-pid-chas-viborchikh-kampanii-2019-roku-19844>
16. Про Державний реєстр виборців. Закон України від 22 лютого 2007 року № 698-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 20. ст.282
17. Блінова Г. О. Органи публічної адміністрації як суб'єкти інформаційних відносин. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 1. С. 144-151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduv_2018_1_18
18. Текунова І., Сачук Ю. Play off виборчої ліги: Держава проти людей з інвалідністю. 2019. 36 с. URL: https://ffr.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/Play_off_3.pdf